

Charakterystyka aglomeracji na przykładzie Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej

Abstrakt: Aglomeracja stanowi obszar o intensywnej zabudowie, cechujący się dużym zagęszczeniem ludności przebywającej na danym terenie. Tworzy ona więc kluczowy element rozwoju współczesnej przestrzeni miejskiej. Niniejszy tekst stanowi analizę problematyki aglomeracji, skupiając szczególną uwagę na Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej, która pomimo swoich małych rozmiarów ma ambitne plany rozwoju, przez co stara się dostosować do wyzwań nowoczesnego świata. Ważne jest przedstawienie jej charakterystyki, a także zanalizowanie szans i barier jej rozwoju.

Słowa kluczowe: Aglomeracja Kalisko-Ostrowska, *smart city*, aglomeracja, transport zbiorowy, strategia rozwoju

1. Wstęp

Stale rosnące potrzeby mieszkańców, przejawiające się przede wszystkim dążeniem do podnoszenia jakości życia, wywierają znaczący wpływ na sposoby zarządzania przestrzenią miejską¹. Aglomeracje, określane jako miejscowości gęsto zaludnione o przewadze ludności utrzymującej się z zawodów pozarolniczych², obecnie stanowią powszechną formę budowy przestrzeni miasta i otaczającego go obszaru. Ułatwiają one dostęp do miasta centralnego za pomocą obiektów infrastruktury, w tym np. szybkiej kolei.

Dla zrozumienia poruszanej problematyki ważny jest podział na rodzaje aglomeracji, czyli monocentryczną i policentryczną. Pierwszą z nich charakteryzuje układ: jedno miasto satelickie, tzn. jeden większy ośrodek, a wokół niego mniejsze ośrodki miejskie. W tym przypadku miasto satelickie pełni przede

¹ B. Dolnicki, *Wprowadzenie*, [w:] B. Dolnicki (red.), *Organizacja i funkcjonowanie aglomeracji miejskich*, Warszawa 2018, s. 10.

² K. Rikkinem, [za:] D. Rajchel, *Potencjał społeczno-gospodarczy miast aglomeracji opolskiej*, „Studia Miejskie” 2010, nr 10, s. 79.

wszystkim funkcję miejsca pracy. Druga z nich natomiast składa się z kilku równorzędnych miast. Ten model wykształcił się głównie na terenach przemysłowych, np. w Zagłębiu Ruhry³.

Najbardziej znanymi aglomeracjami na świecie są te z centrum w Tokio, Szanghaju czy Nowym Jorku. W Polsce do najbardziej znanych należą aglomeracja warszawska, poznańska, wrocławska oraz śląska, nazywana również konurbacją, z uwagi na istnienie kilku centralnych ośrodków⁴.

Biorąc to pod uwagę w niniejszym opracowaniu, autor zamierza skupić uwagę na jednej z aglomeracji położonej w południowej części województwa wielkopolskiego, czyli Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej. W porównaniu do tych wiodących w kraju wybrana aglomeracja należy do mniejszych tego typu ośrodków, o znacznym jednak potencjale. W tym celu należy rozważyć zasady jej funkcjonowania, potencjalne bariery i szanse dalszego jej rozwoju. Autor wykorzysta przede wszystkim metodę analityczno-dogmatyczną, służącą analizie przepisów prawa i poglądów doktryny.

2. Charakterystyka Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej

Obszar opisywanej Aglomeracji zajmuje południowo-wschodnią część województwa wielkopolskiego. Składa się z 25 j.s.t. Są to: Miasto Kalisz, Gmina Miasto Ostrów Wielkopolski, Gmina i Miasto Nowe Skalmierzyce, Gmina i Miasto Odolanów, Gmina i Miasto Raszków, Gmina i Miasto Stawiszyn, Gmina Blizanów, Gmina Brzeziny, Gmina Ceków Kolonia, Gmina Godziesze Wielkie, Gmina Gołuchów, Gmina i Miasto Koźminek, Gmina Lisków, Gmina Mycielin, Gmina i Miasto Opatówek, Gmina Ostrów Wielkopolski, Gmina Przygodzice, Gmina Sieroszewice, Gmina Sośnie, Gmina Szczytniki, Gmina Żelazków, Powiat Kaliski, Powiat Ostrowski, Powiat Pleszewski oraz Gmina i Miasto Pleszew⁵.

Wynika z tego, że głównymi ośrodkami gospodarczymi, społecznymi i kulturalnymi są Kalisz i Ostrów Wielkopolski. Warto jeszcze uszczegółowić jej skład

³ D. Rynio, *Funkcje policentrycznych i monocentrycznych aglomeracji miejskich w układach przestrzennych (szkic)*, [w:] J. Słodczyk, R. Klimek (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Opole 2006, s. 257.

⁴ Por. T. Kudłacz, *Duże miasta w Polsce – koncentracja potencjału rozwoju oraz dynamika zmian*, „Studia Ekonomiczne. Gospodarka. Społeczeństwo. Środowisko” 2020, nr 1 (5), s. 60-71.

⁵ Członkowie Stowarzyszenia Aglomeracja Kalisko-Ostrowska, <http://sako-info.pl/o-nas/czlonkowie/> [dostęp 21.12.2023].

i zaznaczyć, że na 25 jednostek przypadają dwa miasta, siedem gmin miejsko-wiejskich, 13 gmin wiejskich oraz trzy powiaty. Mieszka w niej blisko 382 000 mieszkańców, co stanowi 10,94% liczby ludności całego województwa wielkopolskiego⁶. Jednak taka liczba mieszkańców jest zdecydowanie niższa w porównaniu do największych aglomeracji w Polsce, czyli łódzkiej, trójmiejskiej i krakowskiej. Szczególnie duże dysproporcje występują w porównaniu z aglomeracją warszawską oraz katowicką, które liczą odpowiednio około 1 790 000 oraz 2 100 000 mieszkańców⁷. Jednak warto pamiętać, że aglomeracja katowicka jest tzw. konurbacją. Oznacza to, że w jej skład wchodzi nie tylko jedno duże miasto, jeden duży ośrodek, a kilka ośrodków, pomiędzy którymi umiejscowione są inne jednostki (mniejsze powiaty oraz gminy, a także pomniejsze miasta na prawach powiatu)⁸.

3. Zasady funkcjonowania Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej

Zasady funkcjonowania Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej reguluje Statut⁹. Jest ona stowarzyszeniem. Podlega więc przepisom ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach¹⁰. Według jej art. 2 stowarzyszenie to dobrowolne, samorządne, trwałe zrzeszenie o celach niezarobkowych, co stanowi rezultat zasad demokratycznego państwa prawa i wolności każdego obywatela¹¹. Konfrontując ustawową definicję z § 3 Statutu, należy wskazać, że Stowarzyszenie Aglomeracja Kalisko-Ostrowska jest dobrowolnym, samorządnym zrzeszeniem j.s.t. Trwałość zaś zapewnia wspomniany Statut. Według § 12 realizacja celów następuje poprzez np. pozyskiwanie środków finansowych na realizację wspólnych przedsięwzięć prorozwojowych Aglomeracji, prowadzenie działalności szkoleniowej, doradczej, promocyjnej, wydawniczej, a także współ-

⁶ Aglomeracja Kalisko-Ostrowska w liczbach, <http://sako-info.pl/o-nas/ako-w-liczbach/> [dostęp 28.12.2023].

⁷ Typy aglomeracji w Polsce, <https://zpe.gov.pl/pdf/P13TtRGYn> [dostęp 28.12.2023].

⁸ J. Bielecka, Konurbacja, <https://mfiles.pl/pl/index.php/Konurbacja> [dostęp 27.02.2024].

⁹ Załącznik do Uchwały Nr 1/2019 Rady Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej z dnia 5 lutego 2019 r. w sprawie zmiany Statutu Stowarzyszenia Aglomeracja Kalisko-Ostrowska, <http://sako-info.pl/wp-content/uploads/2018/07/42/akt-statut-rako-05-02-19.pdf> [dostęp 27.02.2024].

¹⁰ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 2261).

¹¹ J. Zabłocki, *Prawo zrzeszania się w stowarzyszeniach. Rozważania na kanwie orzecznictwa sądowego*, [w:] J. Blicharz, L. Zacharko (red.), *Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunki działań*, Wrocław 2017, s. 25.

pracę z instytucjami, organizacjami i osobami, w tym zagranicznymi, o podobnych celach działania.

Przechodząc do władz stowarzyszenia: jego prezesem jest obecnie Prezydent Kalisza K. Kinastowski, a zastępcą prezesa Prezydent Ostrowa Wielkopolskiego B. Klimek. Pewnym zaskoczeniem może być fakt, że wśród członków zarządu, do którego należą Starosta Kaliski (P. Rajski) oraz Starosta Ostrowski (K. Nosal), znajduje się J. Podłużny, a więc Wójt Gminy Godziesze Wielkie, który reprezentuje jedną z mniejszych jednostek aglomeracji¹².

Warto jeszcze przyjrzeć się Komisji Rewizyjnej, której zadaniem jest czuwanie nad tym, aby Zarząd nie przekraczał prawa ani przyznanych uprawnień. Tutaj przewodniczącym został Burmistrz Gminy i Miasta Odolanów M. Janicki, a sekretarzem Wójt Gminy Lisków M. Krawiec. Członkami zaś są P. Kuroszczyk (Wójt Gminy Ostrów Wielkopolski), M. Chojnacki (Wójt Gminy Ceków Kolonia) oraz M. Zdunek (Wójt Gminy Gołuchów)¹³.

Zarząd Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej oraz komisja rewizyjna wybierane są na 5-letnie kadencje przez Radę¹⁴.

4. Strategia rozwoju Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej

Warto przejść do bardzo istotnego zagadnienia w dokonywanej analizie Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej: strategii rozwoju ponadlokalnego do 2030 r. Została ona wprowadzona uchwałą nr 9/2023 rady Aglomeracji z dnia 29 września 2023 r.¹⁵ Jest ona jej obowiązkiem, wynikającym z § 16 Statutu.

W Strategii przedstawiona jest m.in. wizja rozwoju opisywanego terenu. Według niej Aglomeracja powinno skupić się na rozwoju w pięciu obszarach: gospodarki, inteligentnego zarządzania, transportu i mobilności, środowiska i klimatu oraz społeczeństwa.

Pierwszy z nich ma wspomóc budowę reputacji gospodarczej aglomeracji na arenie krajowej. Drugi z nich powinien unowocześnić tereny aglomeracji.

¹² Zarząd Stowarzyszenia, <http://sako-info.pl/o-nas/zarzad/> [dostęp 21.12.2023].

¹³ Komisja Rewizyjna, <http://sako-info.pl/o-nas/komisja-rewizyjna/> [dostęp 21.12.2023].

¹⁴ Aglomeracja Kalisko-Ostrowska wybrała nowy zarząd i komisję rewizyjną na 5-letnią kadencję, <https://kalisz.naszemiasto.pl/aglomeracja-kalisko-ostrowska-wybrala-nowy-zarzad-i-komisje/ar/c1-7674753> [dostęp 14.02.2024].

¹⁵ Uchwała Nr 9/2023 Rady Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej z dnia 29 września 2023 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju ponadlokalnego Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej.

Trzeci z kolei ma dotyczyć komunikacji miejskiej, podlegającej ciągłej ewolucji w celu zapewnienia ekologicznego i czystego środowiska. Czwarty z nich obejmuje sprawy związane z dbałością o swoje „zielone wyspy” na obszarze aglomeracji, czyli np. parki lub skwery. Piąty odnosi się do wzbudzenia świadomości społeczeństwa szanowania siebie nawzajem¹⁶.

W załączniku nr 1 do uchwały została zawarta diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Analizując umieszczony tam wykres, można dojść do wniosku, że sytuacja społeczna, a ściślej mówiąc demograficzna, jest nie najlepsza. Spada bowiem liczba mieszkańców aglomeracji w przedziale pomiędzy 2010 a 2020 r. Jest to sytuacja znacznie mniej korzystna niż ta widoczna na arenie krajowej, a dużo gorsza niż w samym tylko województwie wielkopolskim. Niepokojące są również rokowania, ponieważ prognoza demograficzna do 2030 r. przewiduje dalsze ubytki w populacji terenu kalisko-ostrowskiego, jak i całego kraju, a Wielkopolska nadal będzie zyskiwać nowych mieszkańców¹⁷.

Przechodząc do sytuacji gospodarczej, warto spojrzeć na finanse komunalne. Pomocna w tym zakresie będzie analiza wykresów, które zobrazują kształtowanie się zmiany poziomu dochodów i wydatków ogółem na jednego mieszkańca w latach 2010-2019. Jeśli chodzi o pierwsze zagadnienie, wzrósł on z niespełna 3000 zł do 5500 zł, co stanowiło wynik dużo gorszy od tego osiąganego zarówno w województwie wielkopolskim, jak i w całym państwie. Podobny wzrost odnotowano w sferze wydatków, które z poziomu 3000 zł wzrosły również do 5500 zł, jednak największy wzrost odnotowano w 2015 r.: z poziomu prawie 3500 zł do kwoty 5500 zł¹⁸.

Uzupełniając powyższe analizy, warto rozważyć sytuację przestrzenną Aglomeracji. Dotyczy ona np. praktyki funkcjonowania transportu zbiorowego. W opisywanej aglomeracji ośrodkami, z których autobusy wykonują średnią liczbę kursów w dni robocze, są Kalisz, Ostrów Wielkopolski oraz Pleszew. Od Kalisza najwięcej połączeń jest do Opatówka (55), Nowych Skalmierzyc (49) oraz Ostrowa Wielkopolskiego (33), Stawiszyna (31) i Szczytników (25). Podsumowując, mowa o 15 kierunkach jazdy. Z Ostrowa Wielkopolskiego w opisy-

¹⁶ Załącznik do uchwały Nr 9/2023 Rady Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej z dnia 29 września 2023 r. – Strategia rozwoju ponadlokalnego Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej do 2030 r., s. 76-77.

¹⁷ Załącznik Nr 1 do „Strategii rozwoju ponadlokalnego Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej do 2030 roku” – Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej, s. 15-16.

¹⁸ *Ibidem*, s. 112.

wanej cezurze czasowej najczęściej kursują autobusy do Nowych Skalmierzyc (38), Kalisza (32), Przygodzic (29) oraz Raszkowa (27). W sumie do dyspozycji podróżnych chcących pojechać do Ostrowa albo wyjechać z niego jest dostępnych osiem kierunków. Najmniejsza liczba kierunków jest dostępna dla pasażerów podróżujących z centralnego punktu w Pleszewie (3). Średnia liczba kursów na tych liniach wynosi 18 (Gołuchów), 11 (Kalisz) lub 4 (Ostrów Wielkopolski). Warto w tym miejscu napomknąć o ważnej kwestii, jaką niewątpliwie jest fakt, że z aglomeracji są połączenia autobusowe poza jej obszarem. Szczególnie dotyczy to takich ośrodków w województwie wielkopolskim, jak: Chocz, Gizałki, Czermin, Kotlin, Jarocin, Dobrzyca, Krotoszyn, Sulmierzyce, Mikstat, Grabów nad Prosną, ale także tych położonych po sąsiedzku w województwie łódzkim: Błaszki, Goszczanów i Warta. Jest to możliwe z powodu przygranicznego położenia Aglomeracji pomiędzy dwoma województwami¹⁹.

Dużym wyzwaniem Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej była wojna na Ukrainie. Zmotywowała ona Stowarzyszenie. Wzrost cen stworzył presję do inwestowania w odnawialne źródła energii. Nadzieją było zainwestowanie w biogaz z powodu dużej produkcji zwierzęcej w Wielkopolsce²⁰.

Ciekawą kwestią jest opinia mieszkańców Aglomeracji, wyrażanej w kontekście Strategii, którą zawarto w sprawozdaniu sporządzonym po uprzednim przeprowadzeniu konsultacji społecznych z mieszkańcami. Należy to uznać za doskonały sposób do poznania stanowiska lokalnej społeczności, a w dalszej perspektywie wdrożenia wynikających z niego wniosków. Ważnym aspektem jest stworzenie sprawozdania opartego na podstawie prawnej, tj. art. 6 ust. 6 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju²¹. W ramach całego przedsięwzięcia uzyskano 112 uwag od 15 podmiotów²².

W nawiązaniu do tego można wskazać na opinię o transporcie rowerowym. Jeden z mieszkańców zasugerował konieczność zrównania w prawach roweru z innymi środkami transportu z uwagi na brak możliwości uznania ścieżek rowerowych za całkowicie bezpieczne. Druga opinia dotyczyła uchwał krajo-

¹⁹ *Ibidem*, s. 175-176.

²⁰ *Co nam daje Aglomeracja Kalisko-Ostrowska i jakie ma plany?*, <https://zyciekalisza.pl/artykul/co-nam-daje-aglomeracja/1412275> [dostęp 14.02.2024].

²¹ Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1259 z późn. zm.).

²² Załącznik nr 2 do Strategii rozwoju ponadlokalnego Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej do 2030 roku – Sprawozdanie z przebiegu i wyników konsultacji projektu „Strategii rozwoju ponadlokalnego Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej do 2030 roku”, s. 2-3.

wych. Z uwagi na przenikanie się budownictwa nowoczesnego i historycznego należy tak prowadzić politykę przestrzenną, aby to połączenie było atrakcyjne²³.

Na koniec warto wspomnieć o podmiotach, z którymi współpracuje Aglomeracja Kalisko-Ostrowska. Należy pamiętać, że ich liczba zależy od możliwości i pozycji jednostek administracyjnych na poziomie kraju. W związku z tym należy wskazać, że opisywana Aglomeracja współpracuje z Uniwersytetem Adama Mickiewicza w Poznaniu. Sygnowanie tego porozumienia nastąpiło 26 kwietnia 2021 r., a weszło ono w życie 25 maja 2021 r. Celem jego zawarcia było kooperowanie na wielu różnych płaszczyznach, np. wykonywania badań naukowych, dotyczących polityki rozwoju gmin wchodzących w skład aglomeracji. Według ustaleń miało to skutkować spisaniem „Strategii rozwoju Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej do roku 2023”. Opracowanie jej miało być procedowane w dwóch etapach. Pierwszy miał na celu stworzenie gruntu pod nią w postaci m.in. analiz, a drugi sprawdzał opinie mieszkańców na ten temat²⁴.

Drugim porozumieniem było nawiązanie współpracy w dniu 12 kwietnia 2023 r. z aglomeracją konińską, której celem jest rozwój ekonomiczny, społeczno-gospodarczy, środowiskowy, a także sportu i kultury. W tym miejscu warto wspomnieć o tym, że aglomeracja konińska jest tworzona przez miasto Konin oraz 14 sąsiednich gmin należących do powiatu konińskiego. Celem współpracy jest dbałość o rozwój obu aglomeracji, co z pewnością umożliwi ich bliskie położenie²⁵.

5. Podsumowanie

Podsumowując, Aglomeracja Kalisko-Ostrowska jest stowarzyszeniem, które z pewnością wspomogę rozwój całego obszaru w sposób harmonijny i zrównoważony. Rozwój może być spowodowany także przez nawiązanie współpracy z podmiotami naukowymi czy innymi jednostkami. Kooperacja z tymi ostatnimi umożliwi na pewno wymianę spostrzeżeń na temat potencjalnego wzrostu gospodarczego, społecznego i kulturalnego. W szerszym aspekcie aglomeracja może bardzo przyczynić się do rozwoju miast, które są ich centrami.

²³ *Ibidem*, s. 4-6.

²⁴ Porozumienie o współpracy ze Stowarzyszeniem Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej, <http://igsegp.amu.edu.pl/porozumienie-o-wspolpracy-ze-stowarzyszeniem-aglomeracji-kalisko-ostrowskiej/> [dostęp 14.01.2024].

²⁵ Współpraca aglomeracji, <https://umostrow.pl/aktualnosci/wspolpraca-aglomeracji.html> [dostęp 14.01.2024].

Choć koncepcja *smart city*, będącego miastem przyszłości, jest obecnie wdrażana przede wszystkim w większych miastach, to z powodzeniem powinna stanowić wzór także dla pozostałych ośrodków. Jest to nic innego jak miasto mające na celu poprawę swoich wyników w sferze społeczno-ekonomicznej, ekologicznej, logistycznej i podniesienie konkurencyjności²⁶. Ta koncepcja dotyczy trzech płaszczyzn: inteligentnej gospodarki (zdolność do tworzenia innowacji), inteligentnej mobilności (rozwój transportu zbiorowego), inteligentnego środowiska (rozporządzanie środowiskiem)²⁷.

Opisywane wyzwania *smart city* powinny być bez wątpienia implemmentowane w Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej. Należy jednak zwrócić uwagę na ograniczenia związane choćby z powolnym wyludnianiem się jej obszaru, co w dalszej perspektywie może wpłynąć na jej wolniejszy rozwój.

Warto jeszcze na koniec wspomnieć, że zostały poczynione badania, które miały pomóc uzyskać Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej środki z unijnych funduszy strukturalnych. Ich ostatecznym przeznaczeniem było wdrożenie zintegrowanej strategii dla regionu²⁸. Był to poważny sygnał, który świadczył o chęci rozwoju tego regionu.

Akty prawne

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 2261).

Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1259 z późn. zm.).

Uchwała Nr 9/2023 Rady Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej z dnia 29 września 2023 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju ponadlokalnego Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej.

Uchwała Nr 1/2019 Rady Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej z dnia 5 lutego 2019 r. w sprawie zmiany Statutu Stowarzyszenia Aglomeracja Kalisko-Ostrowska.

²⁶ D. Sikora-Fernandez, *Szanse i zagrożenia wdrażania koncepcji smart city w Polsce*, [w:] J. Danielowicz, D. Sikora-Fernandez (red.), *Zarządzanie rozwojem współczesnych miast*, Łódź 2019, s. 127.

²⁷ A. Chrisidu-Budnik, *Współczesne kierunki rozwoju inteligentnych miast w kontekście potencjału relacyjnego*, [w:] R. Kusiak-Winter, J. Korczak (red.), *Ewolucja elektronicznej administracji publicznej*, Wrocław 2021, s. 151 i n.

²⁸ M. Kowalczyk, *Kluczowe czynniki sukcesu Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej w świetle badań pierwotnych*, Poznań 2015.

Literatura

- Chrisidu-Budnik A, *Współczesne kierunki rozwoju inteligentnych miast w kontekście potencjału relacyjnego*, [w:] R. Kusiak-Winter, J. Korczak (red.), *Ewolucja elektronicznej administracji publicznej*, Wrocław 2021.
- Dolnicki B., *Wprowadzenie*, [w:] B. Dolnicki (red.), *Organizacja i funkcjonowanie aglomeracji miejskich*, Warszawa 2018.
- Kowalczyk M., *Kluczowe czynniki sukcesu Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej w świetle badań pierwotnych*, Poznań 2015.
- Kudłacz T., *Duże miasta w Polsce – koncentracja potencjału rozwoju oraz dynamika zmian*, „Studia Ekonomiczne. Gospodarka. Społeczeństwo. Środowisko” 2020, nr 1 (5).
- Rajchel D., *Potencjał społeczno-gospodarczy miast aglomeracji opolskiej*, „Studia Miejskie” 2010, nr 10.
- Rynio D., *Funkcje policentrycznych i monocentrycznych aglomeracji miejskich w układach przestrzennych (szkic)*, [w:] J. Słodczyk, R. Klimek (red.) *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Opole 2006.
- Sikora-Fernandez D., *Szanse i zagrożenia wdrażania koncepcji smart city w Polsce*, [w:] J. Danielowicz, D. Sikora-Fernandez (red.), *Zarządzanie rozwojem współczesnych miast*, Łódź 2019.
- Zabłocki J., *Prawo zrzeszania się w stowarzyszeniach. Rozważania na kanwie orzecznictwa sądowego*, [w:] J. Blicharz, L. Zacharko (red.), *Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunki działań*, Wrocław 2017.

Źródła internetowe

- Aglomeracja Kalisko-Ostrowska w liczbach*, <http://sako-info.pl/o-nas/ako-w-liczbach/> [dostęp 28.12.2023].
- Aglomeracja Kalisko-Ostrowska wybrała nowy zarząd i komisję rewizyjną na 5-letnią kadencję*, <https://kalisz.naszemiasto.pl/aglomeracja-kalisko-ostrowska-wybrala-nowy-zarzad-i-komisje/ar/c1-7674753>. [dostęp 14.01.2024].
- Bielecka J., *Konurbacja*, <https://mfiles.pl/pl/index.php/Konurbacja> [dostęp 27.02.2024].
- Co nam daje Aglomeracja Kalisko-Ostrowska i jakie ma plany?*, <https://zyciekalisza.pl/artukul/co-nam-daje-aglomeracja/1412275> [dostęp 14.02.2024].
- Członkowie Stowarzyszenia Aglomeracja Kalisko-Ostrowska*, <http://sako-info.pl/o-nas/czlonkowie/> [dostęp 21.12.2023].
- Komisja Rewizyjna*, <http://sako-info.pl/o-nas/komisja-rewizyjna/> [dostęp 21.12.2023].
- Porozumienie o współpracy ze Stowarzyszeniem Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej*, <http://igsepg.amu.edu.pl/porozumienie-o-wspolpracy-ze-stowarzyszeniem-aglomeracji-kalisko-ostrowskiej/> [dostęp 14.01.2024].
- Typy aglomeracji w Polsce*, <https://zpe.gov.pl/pdf/P13TtRGYn> [dostęp 28.12.2023].

Współpraca aglomeracji, <https://umostrow.pl/aktualnosci/wspolpraca-aglomeracji.html> [dostęp 14.01.2024].

Zarząd Stowarzyszenia, <http://sako-info.pl/o-nas/zarzad/> [dostęp 27.02.2024].